

никнення масового голоду. Це лихо — результат спроб партійно-державного керівництва перебудувати сільськогосподарське виробництво у дусі ідей казарменного, зрівняльного соціалізму.

С. В. Кульчицький, спираючись на новітні дослідження та виявлені ним статистичні й демографічні матеріали, зробив вдалу спробу відповісти на одне з болючих питань: скільки ж людей в республіці померло від голоду. Щоб вирішити його, вчений використав методіку підрахунків, колективно розроблену відомим американським демографом С. Максудовим, австралійським спеціалістом з історії СРСР С. Уїткрофтом і ним самим. Він критично осмислив і належним чином оцінив доступні тепер науковцям узагальнюючі дані про міграційні процеси, які були в розпорядженні вищого статистичного відомства країни. С. В. Кульчицький зробив висновок, що прямі втрати від голоду в 1933 р. визначаються в діапазоні від 3 до 3,5 млн. чол. Але демографічні наслідки голодомору не обмежуються ними. Маючи дані про кількість народжень і смертей за кожний рік, дослідник підрахував, що повні втрати, включаючи ненароджених, становлять в 1933 р. 4 207 тис., а з поправкою на неточність розрахунків — до 4,5 млн. чол. за максимумом. Якщо врахувати голод 1932 р., то їх загальне число збільшиться до 5 млн.

Рецензована стаття є внеском у розкриття історичної правди про голод на Україні в 30-х роках. Однак, на нашу думку, автору потрібно було б розглянути одну з важливих причин голоду — відсутність реального політичного й економічного суверенітету республіки, що особливо виявилось у 30-ті роки.

Деякі публікації, вміщені в збірнику, тематично збігаються з раніше надрукованими нарисами, наприклад, розповіддю В. Ф. Солдатенка про Центральну Раду, яка була опублікована в «Радянській Україні». (До речі, стаття про Центральну Раду у збірнику з історичної точки зору цікавіша і написана більш ґрунтовно й переконливо).

В книзі, мабуть, вперше в такій формі й на такому рівні висвітлено ряд актуальних проблем історії України, її «білі плями». Проте це лише «перша ластівка». Варто продовжити цю благородну справу.

А. М. МИХНЕНКО (Донецьк)

Одержано 18.10.91

Я. Рамач.

ПРИВРЕДНИ И ДРУЖТВЕНИ ЖИВОТ РУСНАЦОХ
У ЮЖНЕЙ УГОРСКОЙ. 1745—1848.

Нови Сад : Руске слово, 1990.— 190 с.

Я. Рамач.

ГОСПОДАРСЬКЕ І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ РУСИНІВ
У ПІВДЕННІЙ УГОРЩИНІ. 1745—1848.

Новий Сад : Руське слово, 1990.— 190 с.

В наш час Україна відкриває для себе материк власної історії і культури. Зокрема, неабиякий інтерес викликає у громадськості все, що стосується української діаспори. Нарешті, відкинуті ідеологічні штампи. Дослідникам, зацікавленому читачеві стали доступні конкретні відомості про життя співвітчизників за кордоном, історію їх розселення, культурні та освітні проблеми тощо. Та все ж лишається ще досить і

маловідомих сторінок. Наприклад, далеко не всі знають, що найдавніша українська трудова еміграція почалася не в другій половині XIX ст., а значно раніше, і не в США та Канаду, а на Балкани. Через це презентація українському читачеві праці югославського дослідника Янка Рамача потребує певних попередніх пояснень.

У середині XVIII ст. на відвоєвані Австрійською монархією у турків родючі, але спустошені війною землі Подунав'я рушили переселенці з різних країв імперії, серед них і українці із Закарпаття та Пряшівщини, Галичини й Буковини. Вже на початку 50-х років пошуки землі і волі привели їх у Бачку, де виникли два осередки русинів — Керестур, що пізніше дістав назву Руський Керестур, і Коцур. Пізніше вихідці з цих сіл створили нові русинські колонії по обох берегах Дунаю, в Сремі і Славонії. І досі в сучасній Югославії — у Сербії (головним чином у Воеводині), Хорватії, Боснії та Герцеговині — живуть русини-українці. Їх налічується близько 30 тис. чол. Зберігають вони свою мову (яка є бачвансько-сремським діалектом української мови і належить до її південно-західних говірок), самотутні народні традиції. Мають школи, друкарні, періодичну пресу. Активно працюють над вивченням своєї історії, культури, фольклору. Шукають шляхи до розвитку зв'язків з Україною.

Зауважимо, що значний науковий інтерес до придунайських українців, феномену збереження ними своєї етнічності в умовах тривалого проживання серед близького за мовою та культурою слов'янського народу існував у вітчизняній науці ще наприкінці XIX ст. Відповідні розвідки друкувалися в «Киевской старине», «Записках наукового товариства ім. Шевченка» у Львові. Ці публікації були пов'язані насамперед з ім'ям видатного українського вченого Володимира Гнатюка, який зібрав величезний етнографічний матеріал серед русинів Бачки і Срему, обробив і опублікував його в 3-х томах «Етнографічного збірника». Пізніше, на жаль, такі дослідження не продовжувалися. Русини-українці Югославії надовго були забуті українською наукою. Адже після 1917 р. будь-які зв'язки її представників з королівською Югославією через відомі причини стали неможливими. У повоєнний час специфіка відносин колишнього СРСР з Югославією також не сприяли дослідженню вченими з України питань історії та етнографії її русинсько-українського населення.

Певною мірою прогалину в цій сфері заповнювали розвідки дослідників з діаспори. Югославські вчені зверталися до теми придунайських українців, як правило, в контексті вивчення становища національних меншостей в СФРЮ. Найбільш серйозні розробки належать авторам з числа самих русинів. Це є переконливим свідченням високого рівня національної свідомості найменш чисельного з народів Югославії, який зміг виростити власну інтелігенцію і спрямувати її творчі зусилля на справу просвітництва.

Першим історіографом русинів Югославії був Гавриїл Костельник, за походженням русин із Керестура, добре відомий на Україні як церковний діяч, публіцист і філософ. Крім історичних праць, йому належить перший друкований поетичний твір русинською мовою, а також грамика мови бачванських русинів, що вийшла друком 1923 р.

У повоєнні часи в Югославії збільшилися можливості наукового вивчення історії вихідців з України. Особливо плідними виявилися 70—80-ті роки, коли побачили світ серйозні монографічні праці. Серед них варто назвати «Історію русинів Бачки, Срему і Славонії. 1745—1918» Ф. Лабоса, «Русини у Воеводині: До вивчення історії русинів Воеводини. 1918—1945» В. Більні, «Русини і українці в народно-визвольній боротьбі та соціалістичній революції народів і народностей Югославії. 1941—1945» В. Костельника. Органічним продовженням цієї широкої дослідницької діяльності є рецензована праця Я. Рамача. Вона являє собою першу частину підготовленої автором монографії, яка хро-

нологічно має охопити період з моменту переселення русинів на територію сучасної Югославії і до 1918 р.

Книга написана на основі аналізу праць попередників із залученням значного документального матеріалу, що зберігається в югославських та закордонних архівах. Це дало автору можливість використати ще невідомі факти з минулого русинів-українців у Югославії, досить детально висвітлити життя переселенців на різних відрізках часу.

Короткий екскурс у проблеми, пов'язані з етногенезом слов'ян, розселенням їх у Закарпатті та історичними умовами життя слов'янського населення в Південній Україні, допомагає читачеві краще зрозуміти причини, що спонукали русинів до переселення. Вони полягають у пауперизації селянства Закарпаття, зумовлену руйнівними війнами та повстаннями, а також розвитком товарного господарства на поміщицьких землях і зростанням феодалних повинностей. Певний вплив на переселення мали й несприятливі умови релігійного та національного життя. Іншими словами, до еміграції привели, по суті, ті ж причини, які пізніше викликали масовий виїзд українців за океан.

Далі Я. Рамач детально аналізує наявні версії про походження русинів-українців Югославії та час їх міграції до Бачки. Він підкреслює, що питання про національну приналежність русинів завжди мало політичне значення. На ті чи інші наукові тлумачення його завжди справляли значний вплив позиції панівних сил. Цим пояснюється поява тверджень про те, що «русини» — не етнічна, а релігійна назва, яка означає належність до православної, пізніше — греко-католицької віри; про словацьке, польське чи навіть угорське походження русинів; і, нарешті, про те, що вони є окремим народом.

Намагання відокремити русинів і українців, доходить висновку автор, завжди були вигідні офіційним властям (незалежно від того, де це робилося — в Австрії, Угорщині, Чехословаччині, королівській Югославії чи СФРЮ), оскільки таким чином національна меншина позбавляла опори на культурне й національне співробітництво з Україною і легше могла бути асимільована (с. 57). Принципова позиція Я. Рамача в цьому складному питанні, з якого й досі точаться суперечки, полягає у беззастережному визнанні східнослов'янського походження русинів Югославії, їх генетичного зв'язку з українським народом.

Розповідаючи про заснування русинами перших поселень у Бачці та умови, за якими Державна комора, що управляла регіоном, наділяла колоністів землею, автор відхиляє як необгрунтовані думки деяких дослідників про далекосяжні плани віденських властей, пов'язані з русинами: переселення уніатів здійснювалося, мовляв, для того, щоб окатоличити православних сербів. Свою позицію Я. Рамач підтверджує свідченням про те, що будь-яких привілеїв русини порівняно з колоністами-сербами не мали. Як свідчать документи, греко-католицька церква не користувалася під час переселення жодною підтримкою властей. Церковні споруди будувалися, а священники запрошувалися лише з ініціативи й на кошти віруючих. Тобто, заселяючи Бачку, уряд керувався не політичними, а виключно економічними інтересами (с. 61).

Вирішуючи основне питання своєї праці — дослідження господарської діяльності, громадського і культурного життя русинів, автор згрупував матеріал у дві частини, відповідно до хронологічних періодів: кінець XVIII та перша половина XIX ст. Він детально описує заняття керестурців і коцурців, з яких основним було землеробство, аналізує майнові відносини та повинності, що їх виконували селяни на користь держави. На кінець XVIII ст. із зростанням кількості жителів у русинських поселеннях серйозною проблемою стає безземелля. Багато селян змушені були заробляти, йдучи у найми далеко від дому. Деякі заробітчани залишали Керестур і Коцур назавжди, купуючи чи отримуючи державну землю в інших місцях. Так, у першій половині

XIX ст. виник цілий ряд нових русинських острівців. Землеробство лишалося в них основним заняттям. Розвивалося, однак, і ремісництво, торгівля.

Джерелом для вивчення життя русинів-колоністів служили документи органів державного управління, листування чиновників, скарги і прохання селян. Цікаві відомості містяться в церковних документах, де, крім справ суто релігійних, йдеться про різні сторони життя русинів. Ці джерела — найбільш численні і змістовні. До того ж вони найкраще збереглися, бо були сконцентровані в одному відомстві. Завдяки їм історія русинських церков, шкіл, громадського життя, тісно пов'язаного в той час з релігійним, вивчена найкраще.

Відразу ж по переселенню русини засновували на громадський кошт церкву. При церквах відкривалися школи. Необхідна література надходила із Горниці, як називали переселенці свою прабатьківщину. Звідти ж запрошувалися священники і вчителі. Вільний від заідеологізованого підходу до висвітлення історичної ролі греко-католицької церкви, що був характерний для радянської історіографії, автор переконливо доводить її (церкви) велике значення для життя населення Югославії українського походження. Значною мірою саме завдяки церкві нечисленні й розпорошені по віддалених одне від одного поселеннях русини зберегли свою самобутність, мову і традиції, розвинули культуру та освіту.

Високо оцінюючи працю Я. Рамача, все ж водночас зазначимо, що хотілося б знайти в ній більше відомостей про зв'язки русинів з історичною батьківщиною, про їх масштаби та форми здійснення. Глибшому аналізу предмета дослідження міг би, на нашу думку, служити розгляд взаємовідносин русинів з місцевим населенням, колоністами інших національностей. На жаль, цьому питанню, окрім конфесійного його аспекту, не приділено належної уваги. І, нарешті, як це нерідко буває, недоліки є продовженням чеснот. Написане на багатій документальній основі дослідження часом перенасичене зайвими подробицями, які втомлюють читача і не є конче необхідними для викладу основної теми праці.

Насамкінець хотілося б відзначити високу видавничу та поліграфічну культуру рецензованої книги. Крім звичного та обов'язкового для наукової праці списку джерел і літератури, видання має словник маловідомих слів, покажчики власних імен і географічних назв, резюме сербо-хорватською і англійською мовами. У цьому, гадаю, виявилася не тільки повага до читача, а й щось більше: повага до власної історії, до свого народу, завдяки якій не загубилися русини-українці протягом більш як двох століть серед численних південно-слов'янських племен. У зв'язку з цим книга Я. Рамача настановує на певні міркування, які, можливо, й не пов'язані безпосередньо з її змістом. По-перше, в час, коли Україна відроджується, видається гідним захоплення і використання досвід русинів-українців у захисті своїх національних цінностей. По-друге, розглянута праця нагадує українським ученим, що вони заборгували у вивченні історії, культури, етнографії наших співвітчизників у Югославії, у поширенні серед громадськості країни знань про них. Уважне ставлення України до русинів сьогодні потрібне більше, ніж будь-коли. Адже руйнівна сербо-хорватська громадянська війна точиться між її оселями по обох берегах Дунаю.

О. А. МАЛИНОВСЬКА (Київ)

Одержано 30.10.91